

Fekete J. József

Jellegtelenségükben jellegzetes zombori figurák

Herceg János szülővárosáról

A húsz évvel ezelőtt elhunyt Herceg János (Zombor, 1909. május 11. – Zombor, 1995. január 29.), Bács-Bodrog vármegye egykori megyeszékhelyéből a Vajdaság egyik, magyarságát veszített kisvárosává lett Zombor írója, Szenteleky Kornél nyomdokain haladó alkotó, aki gyakorlatilag újratemtette az irodalmi (és publicisztikai) műfajokat a Trianon utáni sokkból fölkapaszkodó egykori Délvidék magyar kultúrájában, szerelmese volt szülővárosának. Lírai vonzalma olyannyira heves intenzitású volt, hogy az író hosszú időre el is hagyta a települést. Előbb Újvidék miatt, ahová pártkényszerből került, majd a Duna horvátországi partján, Kiskőszegen telepedett meg, de egy csuszamlás elvitte a házát, végül a középkortól ismert nyugat-bácskai településen, Doroszlón állapodott meg, a Mosztonga folyócska medrére nyíló udvarú házában, a helyi Szentkút kegyhely szellemi oltalmában. Az ott töltött húsz esztendő során is sértett szerelmesként dicsérte és ostromozta szülővárosát. Klasszikus műveltsége folytán zsigerből élte át Catullus *odi et amo* érzelmi lobogását. Ezt a szerelmes és szemrehányó kötődést ugyan szépirodalmi alkotásaiban is érzékelhetjük, de sokkal közvetlenebbül és érzékletesebben tapasztaljuk remek esszéiben, így a továbbiakban írónk értekező prózájára hagyatkozunk szülővárosa és a régió, Nyugat-Bácska anyagi és szellemi világa korabeli megélése után kutakodva, nem hagyván figyelmen kívül a Herceg által hirdetett regionalizmus irodalmi programját.

* * *

Egy várost, egy régiót, a szülő- vagy lakhelyet, de akár a nosztalgia teremtette otthonos vidéket annyira lehet szeretni, amennyire ismerjük. Ahhoz, hogy megismerjük, a pillanatnyi benyomások elégtelenek. Tudnunk kell múltjáról, azokról az emberekről, akiknek nyomai beleépültek a hely történetébe, sorsokról, amelyek egymásba fonódása révén színesedett az idő szövete. A múlt ugyanis nem azonos a történelemmel. A történelem ugyan az emberrel szorosan összefüggő fogalom, lévén, hogy jelenlegi ismereteink szerint kizárólag az ember rendelkezik kiértelmezhető időfelfogással, ami nyomán rendszerbe képes állítani a múlt, a jelen és a jövő vonzatait. Mai történelemfoglalmunk elnevezése a görög *isztoreo* szóból ered, ami egyaránt jelentette a múlt eseményeire vonatkozó *kérdésközlést, kutatást* és az így megismert események *elbeszélését*. Kissé sarkítva állítható, hogy a múlt nem egyéb, mint *történet*, a történelem pedig ennek a történetnek az *elbeszélése*. A múlt a részletekben gazdag realitás, a história ennek a leegyszerűsített, lecupaszított, majd hogyanem vázlatos, és számos külső tényező által befolyásolt, ennél fogva a realitástól akár eltávolodó elbeszélése. A honismeret nagyobb igényű a történelmi kíváncsiságnál,

részletekre, madártávlatból láthatatlan összefüggésekre kíváncsi, mert alapfeltételezése, hogy a múlt nem csupán sivár időszak, hanem élő emberek sorsának, saját belső idejük történéseinek viszonyrendszere, amelynek feltárására nem a globális történelemszemlélet hivatott, hanem az a helytörténet feladata.

* * *

„A történetírásnak mindenkor számolnia kell a maga korának nézeteivel. S vannak időszakok, amikor érdekeknek kell alávetni a múlt vizsgálatát, s amikor az említett nézetek fontosabbak a tényeknél s az igazságnál” – írja egyik esszéjében¹ Herceg János. A tényeket és az igazságot az érdekek mögé utasító gondolat nem pusztán tényközlés, nem elítélő megállapítás a szövegben, hanem a kétszer leírt, és ezáltal nyomatékosított „kell” szó gyakorlatilag legitimizálja a történelmi kutatás érdekelvűségét, ami sokkal inkább tűnik a parancsuralmi rendszerek dogmájának, mint egy európai gondolkodó érvelésének.

Valóban ezen a véleményen lett volna Herceg?² Mert szenvedélyes lokálpatriótaként lehetett volna, írói eszköztárával, alkotói tekintélyével élve olyan simára polírozott Zombor- és Bácska-képet hagyhatott volna olvasóira, hogy láttán a város korábbi történetírói is megnyalták volna mind a tíz ujjukat. De nem így történt. Herceg Jánost az előtte járókkal szemben, akik „Evljija³ Cselebitől kezdve Muhi Jánosig kivétel nélkül idegenek voltak, akik csak rövidebb-hosszabb időt töltöttek a városban”⁴, olyan szoros érzelmi kötelék fűzte a Bácskához és szülővárosához, hogy bátran fellebbentette múltjáról az egyenetlenségeket eltakaró leplet, szemébe mondhatta fogyatékoságait, miközben rajongásig ívelő szeretete nyomán igyekezett Zombor minden erényéről megemlékezni. Írásai, esszéi, tanulmányai a helytörténeti kutatás kútfői, s hogy azzá lehessenek, Herceg bizony alaposan átnyalazta a korábbi történeti feljegyzéseket, átértékelte őket, és megfogalmazta saját meglátását, amiben szellemesen ötvözte az elbeszélőkészséget a tárgyszeretellel.

Evljija Cselebi török világotató tíz kötetben számolt be a XVII. században tett vándorútjain szerzett élményeiről, két kötetet Magyarországnak szentelt, s ezekben leírta a zombori tartózkodása során szerzett tapasztalatait is. Zombort gazdag városnak⁵ nevezte, ám nem tudhatjuk pontosan, hogy a tizenhetedik század derekán a török uralom alatt álló területen valójában mi is számított gazdagságnak. Az úti beszámoló hírül adta, hogy a város egyórányira fekszik a Dunától, és hogy a kikötője Erdőd, amiből egyik állítás se igaz. Herceg kipécézte ezt a tárgyi tévedést, de nyomban hozzátette, hogy a legelső zombori útleírás kétszáz évre előre elhintette eme topográfiai tévedés magvát, a Duna közelsége így került be Papp Dániel Bácskát mint irodalmi ihletőt felfedező munkájába, *A rátótiak* című, 1898-as kisregényébe is, ami miatt Szenteleky Kornél még elbeszélő

1 *Zombor történetírói*. Dunatáj, 1974. szept. 25., 37. sz. 6. p., utóbb: *Zomborról szólva...* in: Herceg János: *Összegyűjtött esszék, tanulmányok III.*, összegyűjtötte, az utószót és a jegyzeteket írta: Pastyik László mgr., szerkesztette: Toldi Éva mgr., Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 2003, 39. p.

2 Néhány évvel később valamelyest finomított a megfogalmazáson: „A régmúlt, amely olvasmányaimból, emlékeimből eredően jelenik meg előttem, ürügy csupán a merengésre, és inkább számon kérem az időtől az igazságot, mintsem kardot rántanék mellette. A történelmi igazság különben is relatív, tessék elhinni, megítélése korok és helyzetek szerint változik.” (Herceg János: *Válasz egy levélre*. In: *Visszanéző*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1979, 245. p.)

3 Evlija Čelebi, magyarul Evlia vagy Evlija Cselebi (1611–1687) török világotató. Herceg az Evlija névváltozatot használja, írása születésekor még nem jelent meg útirajzainak magyar fordítása: *Evljija Cselebi török világotató magyarországi utazásai. 1660–1664*. Budapest, Gondolat Kiadó, 1985.

4 *Visszanéző*, 38. p.

5 Akkoriban a város erődítménnyel, 2000 lakóházzal és 14 muzulmán imahellyel rendelkezett.

tehetségét is kétségbe vonta. Herceg viszont nem a kilométereket és a Duna jobb vagy bal partjának pontosítását kérte számon a török útleírón, hanem a táj által meghatározott emberi karakter ábrázolásában látta meg, hogy Cselebi valóban a szeretett városában járt, és több mint három évszázaddal korábbi állapotában láthatta azt. *„Egy hétig időztünk itt, és kedvünkre kibeszélgettük magunkat”* – jegyezte fel Evlija, és ebből Herceg nyomban ráismert Zomborra, *„ahol mindig szerettek nagyokat beszélgetni”*.⁶ Az idillikus, békésen kvaterkázó emberekről alkotott képet a töröknek elhitte, mert belefért az általa kialakított képbe, de hamisítást kiáltott, amikor Szlatkovics Máté plébános krónikáját olvasta: *„... szebbnek igyekezett festeni a várost és lakóit a valóságnál. Az ő képe a régi Zomborról idilli állapotokat érzékeltet százéves öregekkel, a várost körülvevő kis szőlődombokkal, ahol megterem a nép mindennapi bora, miközben a tehetősebb réteg és a nemesség baranyai és még távolabbi vidékek drága borát issza. Mindez pedig a tökéletes jólét bizonyítéka.”*⁷ A jóhiszemű plébános jócskán átvágta az utókort, a pástorköltészet idilljével vetekedő leírással szemben Zombor *„... nem volt paradicsom. Iványi, Erdújhelyi, Grosschmid Gábor és megannyi történésze a vidéknek más és más vonatkozásban szólva Zomborról, nem hagyott az utókorra ilyen illúziókat. A szabad királyi város jogáért is súlyos adósságok terhét kellett nyögnie, s később a polgárisodás időszakában igencsak megszenvedte a nép a maga sorsát”*⁸ – szögezte le tárgyilagosan Herceg.

A város, amit nem a polgárság, hanem a leszerelt határvidéki katonák tettek várossá⁹, az idillikus jólét és gazdagság korabeli leírásaival szemben igencsak előnytelen helyen épült. Utak híján a végtelen pusztában külön szerencse volt idetalálni, hiszen az utak kijelölése csak 1712-től kezdődött, a gyakorta használt csapások nyomán kialakuló utakat pedig III. Károly és Mária Terézia regnálása alatt kezdték fákkal beszegni, mert akkortájt még nem GPS segítségével tájékozódott az utazó, hanem a Nap és Hold vezérelte és a faszorok vezették. De kereskedelmi útvonal errefelé soha nem haladt, így a város nem is nyerte el a kereskedelemhez szükséges árufeltartási jogot, a fő kereskedelmi útvonal pedig, a Duna, bizony nem egy óra járásnyira volt távol, hanem sokkal messzebb. Ezekről az időkről szögezte le Herceg, hogy: *„A középkorban tehát nemcsak kereskedelmi téren maradt el Zombor a vidék, főleg a déli helységek mögött. A hatalom fénye is elkerülte. Csak az árnyékát viselte magán nyomasztóan századokon át.”*¹⁰ Igaz, hogy az első vasút Zomboron át vezetett a tengerre, de a nagy nemzetközi járatok, mint pl. az Orient-expressz, messze elkerülték, a vasúti szárnyvonalak kiépítése viszont megkövetelte a bekötőutak építését, ami azt a furcsa helyzetet hozta magával, hogy ezen a vidéken a közlekedési lehetőségek a vicinális nyomvonalaihoz igazodtak. Ahogy Herceg írta: *„Zombor beszorult a maga kis területére, amely csak a belső fejlődésre tartogatott némi lehetőséget.”*¹¹

De Zombornak mindig megvoltak a maga sajátosságai, amelyek szívet melengetően szerethetővé tették a várost. Potenciális gazdasági értékét csupán azt követően mérték fel, hogy a szabad királyi város kiváltságjogai elnyeréséért fizetett 150 000 aranyforint tör-

6 Visszanéző, 39. p.

7 Uo.

8 Uo. 40. p.

9 Zombor szabad királyi város első tanácsának tagjai: Parčetić, Živojnović, Marković, Bokerović, Kekezović, Bogišić, Damjanović, Pavlović, Karatić, Rajković, Popović és Stojić kiszolgált kapitányok, hadnagyok és zászlótartók voltak. Vö. i. m. 43. p.

10 *Kereskedők és katonák*. Dunatáj, 1977. márc. 9. 9. sz. 6 p., utóbb: *Utak és célok*. In: Herceg János: *Összegyűjtött esszék, tanulmányok III.*, összegyűjtötte, az utószót és a jegyzeteket írta: Pastyik László mgr., szerkesztette Toldi Éva mgr., Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 2003, 32. p.

11 Uo.

lesztésekor az uzsorakamatok miatt egyre nagyobb adósságba verte magát a városi hatóság. Ekkor mérték föl a város határában fekvő földek értékét, de a fölmérést meg kellett ismételni, ugyanis kétezer lánc „kézen-közön eltűnt a kataszterből, és részben eltitkoltatott”.¹² Herceg ennek kapcsán kezdett emlékezni a szittyókra, barákra, mocsarakra, a Kígyósból és a Mosztongából halat és csíkot fogó szegényekre, a „görögökre”, akikről tudni kell, hogy a zombori nyelvhasználatban a szerb és örmény, vagy ahogy délebbre nevezik őket, cincár kereskedőket hívták görögöknek, és egy zombori sajátosságról, a „csajrá”-ról, ami nem egyéb, mint a városkapun belül levő, kertészetre alkalmas föld. S ha már a város topográfiájáig jutottunk, időzzünk egy keveset itt. A zomboriak és a Zomborról írók szerettek legendákat költeni, Herceg meg imádott ködöt oszlatni. Tekintve, hogy a bükkszállási erdő telepítéstörténetét senki sem írta meg, forrás hiányában Szlatkovics Máté krónikájához fordult, és nyomban cáfolta annak szinte mitologikus jelenetét, amelyben a város bírása, Markovics József határőrvidéki kapitány a vállán lógó tarisznyából a szülőföldjéről, Szlavóniából hozatott makkot elszórva telepíti a Sikarát és a Bükkszállási erdőt. Mert bármennyire is daliás lehetett a kapitány, a kilencszázhatvan hold erdősítese se félnapi munka. Azt viszont Herceg is megerősítette, hogy Markovics rendelte el az utcák fásítását, és a rá száz évre polgármesterré választott Csihás Benő voltaképpen elődjének munkáját fejezte be. Mielőtt megveszékkellyé választották volna, úgy beszéltek Zomborról, mint e megtiszteltetésre érdemtelen városról, amelynek se fája, se vize nincsen, később pedig már a nagy területű zöldövezetei nyomán parkvárosként, árnyas sétányai, parkosított utcái alapján pedig a nyugdíjasok városának titulálták, mintha csak a tizennyolcadik századi krónikás által valósként vizionált kép elevenedett volna meg a jólét és az üdeség székhelyéről. Úri városnak is nevezték, hiszen a csend és nyugalom azilumában a megyeszékhely által kitermelt keménygalléros hivatalnokok siserehada nyüzsgött, a gőgös és rátarti főhivatalnokok képzettségüknek és műveltségüknek megfelelő környezetet igyekeztek teremteni maguknak, ám hamarosan nem a műveltség, hanem a pénz diktált, és a vagyonosodó polgárt nem a kultúra érdekelte legelőbb. Így lett csak negyven évre azután színháza a városnak, hogy Szabadkán már működött a teátrum, és ugyanígy megkésve létesült a zeneiskola is – írja Herceg. Az úri város viszont csak a város központját, a hivatalnokok és a megtollasodott polgárok lakhelyét jelölte, a lakosság nagyobb része a periferián, homogén szegénységben, de nemzeti-vallási szempontból elkülönülve élte a maga sajátosan zombori életét. „Itt, a város peremén még népviseletben jártak. Bő szoknyás lányok jöttek időnként a városba innen egymásba kapaszkodva és négy szölamban énekelve, ha szerbek voltak. És subás parasztemberek, hosszú, befont hajjal a Prnjavorból, mint egy külön világból. A felsővárosiak papucsban s nem lábhoz tapadó nadrágban, még a német hatást őrizve, Szelencsében viszont már egy felemás viselet érvényesült, félúton a »mesteresség« felé tartva, de mindenütt épen és érintetlenül megőrizve nyelvet, szokást, hagyományt.

A külvárosból jöttek a pásztorok kántálni karácsony táján, ott ugráltak tüzet Illés napjának előestéjén, s más városrészekben már feldíszítették a házakat akáclobokkal május elsejére, amikor a Flórián¹³ utcán túl, a Csutkafaluban még Walpurgis éjszakájának babonái voltak érvényesek. Faluhelyen nem ragaszkodhatott így a nép az ősi életformához, mint itt, a város peremén. [...] Ez a határozott elkülönülés lehetett az oka, hogy a zombori külvárosok megtartották jellegzetes nyelvi és vallási sajátosságait.”¹⁴ Éppen ezen jellegzetességek nyomán tarthatjuk különösnek, hogy a „népi(es)ség” eme tobzódása nyomán a keménygalléros hivatalnokok „úri város-

12 *Mit ér egy város.* Dunatáj, 1974. márc. 6. 9. sz. 6. p., utóbb: uo. 42. p.

13 Ma: Batinai utca

14 *A város peremén* Dunatáj, 1980. márc. 5. 9. sz. 6. p., utóbb: uo. 49. p.

ának” vonzáskörébe tartozó Nyugat-Bácska magyar irodalmára soha nem volt jellemző a Szeged környékén mély gyökereket verő népi(es)ség: „Telectskán innen – mert mintha ez lett volna a vízválasztó – nyoma sem volt ennek a magyar népiségnek. Nem mintha errefelé nem lett volna magyar parasztság. Doroszló, Gombos, Bácskertes a maguk egzotikus szépségében tökéletesen kialakult népi életformát éltek, a folklór igazán gazdag és színes változataival. Csak épp egy szellemi központ nem volt, ahova összefutottak volna ennek a népiségnek a közös szálai.

A történelmi társulat érdeklődését túlon túl lekötötte a messzi múlt, a megyei írók csoportosulásának pedig – ha a Szegedtől való elszakadási vágy számos jelével is – merőben más célja volt. És mintha az újabb magyar települések is, Szilágyi és Gyulafalva például, egy általánosabb magyar paraszti öszskép és életérzés látszatát keltették volna.”¹⁵

A nemzeti-vallási elkülönülésben élő kisváros topográfiai térképén fontos helye van a szőnyegszövő üzeméről híres Só¹⁶ utcának, a sötét múltú Krónits-palotának, a Város- és Megyeházának, a legsötétebb Prnjavornak tekintett Hunyadi¹⁷ utcának, a nagy nemzeti-ségi vízválasztónak számító „Szerb körút”-nak¹⁸, de a vidékies hangulatú városrészekben fölbukkanó parkocskáknak, „tenyérnyi oázisok”-nak is. Ilyen állt „az Apatini úton például, ahol az utca végén egyszerre kiszélesedett a faszor, s egy sóhajtásnyi idő után megint bezárult. De sétány kanyargott benne, s körbe ültetett hibiszkuszbokrok szigete, földbe ástott padokkal s a tisztáson gyöngyöző pázsittal. Aztán a Bezdáni út és a Zöldfa¹⁹ utca sarkán, a selyemtéglás kocma és a mézárszék, valamint a Vancsek Béla műhelye közötti háromszögben az a kis park... [...] És volt egy ilyen miniatúr park a Könyök²⁰ utca sarkán, a sárgára festett régi iskolánál, az egész bicskás Szelencsét megszelídítve bokraival...”²¹ S volt még egy ilyen aprócska arborétum a Szontai út és a Schweidel József²² utca sarkán, meg egy a Prnjavor bejáratánál, a Konjović utca sarkán, amiről Herceg János 1975-ben mint az egyetlen fennmaradt minioázisról írt. Mintha a város fölszámolta volna saját hagyományait, bekebelezte volna önnön múltját.

Herceg János helytörténeti esszéit olvasva színesen, életesen, szinte tapinthatóan jelennek meg a város múltjának eseményei, színterei, lakói, hagyományai, kultúrtörténeti értékei, ám a múltbéli élénk pezsgés panorámája mögött egyre inkább kirajzolódik egy arra utaló kép is, hogy Zombort a kultúra városának nevezni nem egyéb, mint lokálpatrióta eufémizmus, ami kevesebbet ad a tényekre, mint a legendákra. A zomboriak kedvelik a legendákat, Herceg is szívesen mondta őket tovább, de a szülővárosa iránti szeretete nem homályosította el látását, sem tárgyilagosságát, amikor ekképpen írt: „... Zombor művelődési élete csakhamar elmaradt a gazdaságilag fejlettebb Szabadkáié mögött. Egyre inkább leszorult ezen a téren is mellékútra, s a falvakkal sokkal nagyobb volt az érintkezése, mint a városokkal és távolabbi vidékekkel.

Mintha szellemi élete is arra lett volna ítélve, hogy a vicinálisok vonalát kövesse a Bácskaságban.”²³

S ha már létezik a Bácskaság, léteznie kell a bácskai embernek is, akinek önazonosságát az a közösség határozza meg, amelyben él, hiszen közösség nélkül nem létezhet identitás.

15 *Kastélyok és tanyák*. Dunatáj, 1973. ápr. 18. 16. sz. 6. p. utóbb: uo.: *Táj és irodalom*. 66. p.

16 Ma: Čitaonička [Olvasókör utca]

17 Ma: Miloš Obilić

18 Nem hivatalos név, a mai Živojin Mišić kőrutat jelöli.

19 Ma: Petar Drapšin

20 Ma: Školska [Iskola utca]

21 *Közhelyek között*. Dunatáj, 1975. júl. 30. 29. sz. 6. p., utóbb: uo. 55. p.

22 Samko Radosavljević

23 *A sürgető idő*. Dunatáj, 1976. okt. 27. 43. sz. 6. p., utóbb: uo. 33. p.

Ám hogyan írhatók le a bácskai identitás karakterjegyei? Káich Katalin megtalálta a legmagvasabb megfogalmazást: „*Van tehát bácskai ember, aki ugyanakkor magyar, szerb, szlovák, sváb meg bunyevác is...*”²⁴ A művelődéstörténész kutató ezt a tézist Herceg János helytörténeti írásai, mindenekeelőtt az 1979-ben *Visszanéző* címen megjelent kötetbe foglaltak kapcsán fejtette ki: „*A visszapillantás [Herceg] írásaiban a sajátos jellegű táj és ember jellegzetességei rajzolódnak ki. Ezek függetlenek a nemzeti, illetve vallási hovatartozástól. A több mint kétszáz éves monarchiabeli létben kibontakozott, közös nevezőre is hozható identitástudat jelenlétéről van szó, mely a bácskai ember habitusában az együttélés létrehozta közös szülőföld-élményt is magába foglalja, s ebben a pusztán egyedi – nemzeti vagy vallási – színezet a másság elfogadásának kontextusában éppúgy megnyilvánul, mint az évszázadok alakította, semmivel össze nem hasonlítható, le nem cserélhető, specifikus nemzet-, illetve vallásfüggő hovatartozás-tudat. Így aztán a feltejt kérdésre: van-e bácskai identitástudat, megkülönböztethető-e a bácskai ember a többi régió emberétől, a válaszkéréső figyelmébe ajánlhatjuk Jakob Ignjatović, Veljko Petrović, Papp Dániel, Szenteleky Kornél vagy éppenséggel Herceg János írásait.*”²⁵

* * *

Elbeszélőként Herceg viszont elhagyja a kritikus felhangokat, ironizál ugyan néha, anekdotákba ékelt kifaragásokat tűz egy-egy előadódó zombori helyzethez vagy a történetben fölbukkanó személyhez, de folyton egy idillikus városmitosz megteremtése a célja. Találón fogalmaz Bence Erika, amikor a következőket írja Herceg *Módosulások* című regényéről: „*Egy olyan szép múltnak, mint amilyen a Herceg-regényben válik láthatóvá, nem lehet ilyen rettenetes jövője, mint amilyen a mi jelenünk.*”²⁶

Az útirajzok és emlékiratok olvasására minden biztonnyal az örökös és olthatatlan kíváncsisága hajszolja az embert. Az útleírások forrásvidékére ugyanis térben, az emlékiratokéra pedig leggyakrabban időben nem juthat el az olvasó. Az idő- és térbeli distancia természetesen fokozott érdeklődést kelt, különösen ha még szellemi korlátok se határolják be a távolról tudósító jelentést.

Önkéntelenül vetődtek fel bennem ezek a gondolatok Herceg János regényének olvasása közben, amely egy elvitathatatlanul irodalmi önéletrajz segítségével a nem is olyan távoli, de részleteiben a köztudatból kihulló múltba kalauzol. Túl igaz, túl őszinte ahhoz, hogy fikciós regény legyen, már szigorú tényhez ragaszkodása miatt is. Emellett olyan figurákat vet fel, amelyek Herceg elbeszéléseinek vagy Milán Konjović festményeinek ismerete híján nem teljesülhetnek ki valódi regényfigurákká, epizódszerepük azonban annál inkább kiemelkedő, nem is annyira a *Módosulásokban*, mint magában a város történelmének egy szakaszában. Hiszen az okítás előtt álló kisdíák Herceg János, vagy a már elsőnovellás írópalánta csupán annyi szerepet kap a regényben, hogy szemtanúja lehessen Zombor korabeli életének, vagy hallomásból idézze fel annak egyes pillanatait. Végeredményben ugyanis a két háború közötti Zombor és a mindenkori kisebbségi lét az igazi hőse Herceg János regényének. A város létének vérbő, eleven képén belül pedig ott lüktet az idő k módosulása, a viszonyok módosulása, a helyzet módosulása, a történelem módosulása, a különbségek módosulása...

24 Káich Katalin: *Helytörténet és irodalom*. In: *A Gerard írójáról*. Újraolvasva és emlékezve a száz éve született Herceg Jánosról. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2009, 62. p.

25 Uo. 63–64. p.

26 Bence Erika: *Történelmi kulisszák előtt: művelődéstörténeti tabló*. In: *A Gerard írójáról*. Újraolvasva és emlékezve a száz éve született Herceg Jánosról. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2009, 64. p.

Helyhez és személyekhez kötöttségük ellenére végtelenül izgalmas a regényben megrajzolt állapot, amit csak a múzeum tárhatna fel az érdeklődő előtt. Az első világháború előttről írja például, hogy a főutcát keresztező körúton kettős sétányt létesítettek, hogy a sétálók mellett azoknak is legyen helyük, akik még lóháton illegetik magukat. Ugyanakkor ezen a körúton kívül még parasztházak sorjáznak, az utcákat reggelenként még csordás járja. Gazdag tárháza ez a könyv a városról szóló ismereteknek. Megjelennek itt, mint ahogy Juhász Géza írja a könyv fülszövegében: „*az akkori Zombor lakosai; tanárok, iparosok, papok, kereskedők, tisztviselők, ügyvédek... a régi Zombor utcái, házai, fasorai, az Olvasókör, a Kaszinó, a vármegyeháza, a városháza, a gimnázium, iparosok műhelyei, boltok, a Városi Könyvtár, a Vadászkürt...*” Mindezeknek csupán a kapcsolatai mögött húzódik meg a gyermek-, illetve ifjúkorú szerző. A saját élettörténetét azonnal félreteszi, amint fölbukkan egy-egy érdekesebb figura vagy intézmény, amiről többet lehet és kell elmondani. Magával akkor foglalkozik legtöbbit, amikor állítólagos holdkórosságáról vall. Itt elmondja az előzményeket, de jócskán előre is halad az időben. Az oda-vissza időugrások gyakoriak, ugyanis az elbeszélés az anekdoták és emlékezések révén voltaképpen két évszázadot kalandozik be.

A narrátor és az általa, rajta keresztül megszólalók történeteket és a módosulásokat a megélt és az időbeli távolság által táplált bölcsességgel szemlélik és szemléltetik. Csupán a figyelmes olvasás képes igazán élvezetessé tenni ezt a higgadt stílust. Amelyben minden szónak legalább félszázados megéltéi súlya van. Végére azonban itt sem bánik igazán kesztyűs kézzel senkivel se, mindenkinek megadja, ami dukál, elismerés vagy kézlegyintő feledés, mint ahogy Csihás Benő és felesége esetében is teszi: „*Ennyi maradt a várost parkosító polgármester után. Egy töksüket özvegy, aki öregén is kitarított a darázsderék mellett, úgy befűzte magát, hogy dús keblei még nagyobbaknak látszottak, s állítólag mindig szerelmes volt valakibe.*”

*Meg a fák, a celtiszek, amelyek négy sorban állták körül a belvárost a körúton, de jutott belőlük még a mellékutcákba is, úgyhogy nem győzték söpörni a járdát a lehullott bogyó után.*²⁷

Mínta kifogyhatatlan lenne Herceg János történeteinek kútja: ha egy mondatában hasonlatot alkalmaz (az se akármilyen soha) a viszonyok összevetésének érdekében, a hasonlat második tagjából egy teljes epizódot kerekít, beékeli azt a megkezdett mondatba, majd könnyedén folytatja az eredetileg megkezdett fonalat.

A „*homogén szellemi Zombor*”²⁸ tablójának megrajzolása során kitapinthatóan a legendásítás volt a célja, amiből Bence Erika arra következtet, hogy Herceg városkép-rekonstrukciója során „*az első világháborút követő hatalommódosítás egyszerűen »mesebelivé« transzformálta az egész addigi világot, a vármegyét.*”²⁹

Megidézett toposzai viszont valóságosak. Számba venni őket itt képtelenség lenne, de nem hagyható említés nélkül a városközpontban futó Basa utca, ahol Herceg édesapjának kárpitósműhelye állt, és mellesleg itt működött a *Jövendő* szabadkőműves páholy is, meg a Dob utca, mint az elbeszélő gyermekkorának egyik fontos helyszíne – ezeket ugyanis fentebb még nem említettem.

A *Módosulások* szoros tartalmi kapcsolatban áll Herceg több művével, így a polgári Zombor múltja megidézésének tekintetében a *Régi dolgainkról* (1993) című esszékötetével, a *Visszanéző* (1979) című helytörténeti emlékekkel, a *Nyló idő* (1991) visszaemlékezéseivel. Ezen kötetek, mindenekelőtt a *Visszanéző*-be fölvetett írások műfaji leírására Káich Katalin

27 Herceg János: *Módosulások*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1989, 75. p.

28 i. m. 108. p.

29 Bence Erika i. m. 59. p.

vállalkozott. Szerinte „Herceg János esetében helytörténeti vonatkozású, »sajátos műfaj« formájában közzétett, hosszabb-rövidebb »lírai futamokkal« átszőtt írásokból van szó. Egyféle igen olvasmányos, irodalmiasított faktográfia érhető tetten ezekben az írásokban [...], ugyanakkor megbízható helytörténeti adatokra épülnek a visszaemlékezések, melyek a kívülálló szemlélődés és távolságtartás jegyeit éppen úgy magukon viselik, mint amennyire fellelhetők bennük az együttérzés, a megértés és az elfogadás ismérvei is.”³⁰ Herceg maga is hasonlóan vallott e tekintetben. A Kartag Nándornak adott televíziós interjújában a következőket mondta: „Azt hiszem, hogy koncepció szempontjából nem lehet különbséget tenni szépirodalmi és zszurnalisztikai feladatok között. Én abban is maradtam, mint az irodalomban, mint az újságírásban is. Még néhány évvel ezelőtt kikijárogattam riportokat írni a Bácskaság különböző részeire. Szükségem volt rá... És állítólag az itteni magyarságnak is szüksége volt rá, hogy valaki megörökítse.”³¹

Silling István az általa közelről ismert íróról annak születési centenáriumán adta közre tanulmánygyűjteményét, *Herceg Jánost olvasva*³² címmel. Az izgalmas néprajzi, művelődéstörténeti tanulmányok és cikkek utolsójaként egy interjú olvasható, amelyben Herceg János 1989-ben vall a magyar irodalomról. Megjegyzendő, hogy ez idő tájt a Magyar Írószövetség már nyitott a határon túli magyar szerzők irányába, és elkezdődött a magyar irodalom egybetartozásának hirdetése. Manapság az egybetartozást senki ne vitatja, de a magyar irodalom egységes mivoltát – nem ok nélkül – sokan megkérdőjelezik. Ennek részletezése viszont nem ide tartozik, így inkább lássuk, mit mondott a változásokat hozó években a határ két oldalán is alkotó Herceg kérdezőjének, Silling Istvánnak: „A magyar irodalom pillanatnyilag óriási területet foglal el. Minden megyének, hogy ne mondjam: tájegységnek megvan a maga külön irodalma. Azzal az igénnyel, hogy nem akar tájirodalom lenni. Most ebben a kiterjedt, nagy kórusban hogy fogjuk megtalálni mi, jugoszláviai magyar írók a helyünket, az már a jövő zenéje, ha a jövő egyáltalán hajlandó lesz még zenélni nekünk. Meglátjuk. Nem tudom, mennyiben vagyunk mi érdekesek egy ilyen igazán tarka együttesben Erdéllyel és Szegeddel és Debrecennel és így tovább. Azt hiszem, ehhez idő kell, amíg felfedeznek valamit bennünk, ha van valami felfedezni valónk egyáltalán. [...]... nem dicsekedhetünk sajnos azzal, hogy mi az egységes magyar irodalomban otthon teremtettünk magunknak. Vannak ígéretes kísérletek. [...] Egy kicsit élelmes egyén, aki adminisztrálni is tudja magát, ki tud verekedni magának valószínűleg bizonyos sikert maga is. Nem lehet várni, hogy intézményesen rendeződjenek a dolgok.”³³

Herceg tehát úgy látta, a vajdasági magyar irodalom egésze nem integrálódott az általa egységesként tételezett magyar irodalomba, hanem csupán egyéni teljesítmények kerültek be belőle az általánosságban (el)ismert nyelvi-irodalmi kánonba, mintegy sejtetvén, hogy a(z) általa ugyan nem használt) szakszóra ő zenei értelmezésében tekintene, vagyis ha élne vele, a többszólamúság értelmében használná. Mert ő még a maga és Veljko Petrović barátjával közösen hirdetett regionalizmusát szülővárosára fókuszálva is az írók egyéni látás- és láttatásmódjára vezette vissza, amikor a bácskai embertípus helyett a zombori alakok irodalmi megteremtésének módszerét kívánta tetten érni. Annak a meggyőződésének adott hangot, hogy a városnak az adott lokalitások mellett, mint amilyen a Megyeháza, a Városháza, a Fő utca, a Párizsi utca, a mára már a jelentéktelen-

30 Káich Katalin: *Helytörténet és irodalom*. In: *A Gerard írójáról*. Újraolvasva és emlékezve a száz éve született Herceg Jánosról. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2009, 63. p.

31 Kartag Nándor: *Itt élni és meghalni*. Interjú. In: *A Gerard írójáról*. Újraolvasva és emlékezve a száz éve született Herceg Jánosról. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2009, 153. p.

32 Grafoprodukt, Szabadka, 2009

33 *Beszélgetés Herceg Jánossal*. In: Silling István: *Herceg Jánost olvasva*. 146. p.

ségbe süllyedt Aranygerenda³⁴ utca, a Körút, a Sikara stb. sajátos „zombori karaktert” is megjelenített. Említi Lugomerski Svetozar üzletét a város központjában, ahol a bolt egyik felében papírárut és könyvet tartottak, a másikban vadászpuskát meg töltényt. Bizonyára nem egyedül a hajdani Zomborra jellemző sajátosság, de Herceg úgy élte meg, hogy a város kereskedőrétege, a szerinte „kispolgárság” az üzletek ajtaja fölött fityegő csengők uniformizált csilingelésének mintájára maguk is típusként leírható figurák összességéként írhatók le, annak ellenére, hogy magyarul, németül, jiddisül, horvátul (illetve ezen nyelvek mindegyikén) beszéltek, nemkülönben a megyei hivatalnokokat, akik nemzeti hovatartozásuk ellenére kulturális identitásukat tekintve beleolvadtak az egységes zombori hivatalnoktípus fogalmkörébe. Éppen emiatt a meglátása miatt állt értetlenül Szenteleky Kornélnak a Papp Dániellel szembeni elzárkózása előtt, ugyanis a vajdasági magyar irodalom „nagyapja”, ahogy többen is aposztrofálták Szentelekyt, tiltakozott, hogy Papp Dánielt bácskai írónak tekintsék, mert az általa Rátótként leképzett Zombor topográfiaiailag nem hiteles. Például a megyei hivatalnokok a városból nem sétálhattak ki a Duna partjára horgászni. *A rátótiak* című kisregényében ez az utalás akár a korábban említett török Evlija feljegyzéseire is utalhat, hiszen ő is úgy tudta, Zombortól könnyű sétával eljuthatunk a folyóig. Ez bizony nem igaz. Viszont miért kelleme egy regénynek topográfiai tekintetben hitelesnek lennie?³⁵

Herceg örült a zombori alakok irodalmi megjelenítésének, kerüljenek ki ők – típusreferenciaként – bárki, Papp Dániel, Szenteleky, Jaša Ignjatović, Veljko Petrović stb. – tolla alól, hiszen maga is megteremtett egy ilyen jellegzetes figurát, Tuna Kekezt, a szelencsei kőművest és cserepezőt. Olyan zombori alak Herceg novellahőse, akinek egyediségét az irodalmi megformálás teremtette meg. Vele szemben az előtte jelentkezők, Papp, majd Szenteleky is a rangosabb rétegben kerestek karaktereket regényeikhez. A zombori kisember, a kispolgár, a boltos, szatócs, iparos Herceg szerint is mind egyforma volt, világnézete, de még a kabátja is ugyanolyan, mint a másiké, és ha nagyot mert álmodni, akkor ugyanúgy egy saját tanyára vágyakozott a kültelkeken kívül, akár bármelyikük. Herceg ebben a különbözőség igényét nem ismerő rétegben ismerte fel a jellegtelenségükben jellegzetes zombori figurákat. Embereket, akik ugyanolyan meghatározói voltak a városnak, mint annak épületei, terei, parkjai.

* * *

Még néhány gondolat Herceg regionalizmus-programjához. A regionalizmus fogalma úgy kopott hozzá a köznyelvhez, hogy voltaképpeni jelentése nem rögzült a köztudatban. A globalizációnak nevezett folyamat integrálta a közbeszédbe a regionalizmust, mint a társadalmi térbeliség, illetve a területi társadalomirányítás tudományágaként egymástól eltérő megfogalmazását.³⁶ A földrajzban a térségek gazdasági-társadalmi komplexitására utal, a politika tudománya a hatalommegosztás tekintetében vizsgálódik a regionalizmus körén belül, a jog az intézményesült irányítási funkcióra figyel, az antropológia és a szociológia az etnikai-kulturális, a szellemi-tudati összetartozás megjelölésére használja, s ez

34 Ismereteim szerint ez a toponímia a szerb nyelvben – Zlatna greda – voltaképpen (arany) homokpadot jelent, és nincs köze a magyar gerenda szóhoz, ami a mocsárból műkiemelkedő, dombos helyekre épült Zombor esetében valószínűsíthető etimológiának tűnik.

35 Nemegyszer szembesültem azzal, hogy a történelmi vagy áltörténelmi regények szerzőitől éppen a topográfiai hitelességet kéri számon a kritikusok. Meggyőződésem, hogy nem ez lehet az irodalom terén a fő elvárás.

36 Vö.: Nemes Nagy József, *Régiók, regionalizmus*. In. *Educatio*, 3. sz. 1997, 407–423.

áll legközelebb ahhoz az értelmezéshez, ami Herceg János lét- és irodalomszemléletében visszakerekeshető.

Nem árt nyomban tisztázni: a regionalizmus és a provincializmus nem egymás szinonimái, így az irodalomban sem azok. A témát taglaló tanulmányok nyomán könnyen egyenlőségjelet tehetnénk a regionalizmus és a népi(es) diszkurzus közé, legalábbis közép-európai, és nem utolsósorban kisebbségi kontextusban, és ez a diszkurzus (közlés-mód) elutasítja a modernséget, az esztétikai kommunikáció helyett az erkölcsi-szociális ideológiát kanonizálja. Viszont a regionalizmus fogalma az utóbbi negyven-ötven évben tartalmi átalakuláson ment keresztül. Herceg Jánossal és az általa képviselt regionalizmussal a múlt század ötvenes éveiben a vajdaságban kezdetét vette egy olyan alternatív értékrendszer kimunkálása, amely a centrum és a periféria interaktív kapcsolatában jelentősen előrehatott a múlt évezred utolsó évtizedeiben kialakuló globális posztmodern kánonra, a nomadizmusra, az intertextualitásra és a regionalizmus újszerű értelmezésére.

Herceg szemléletében a gazdasági vagy geopolitikai egybetartozásnál többet nyom a latban a sajátos, a térségre jellemző szellemiség ikrásodását segítő közös múlt, a történelmi emlékezet, a kulturális és nyelvi összefonódás és a minderre rávetülő táji-természeti egyenmőség. A regionalizmus szinte számtalan tartalommal megtölthető fogalmát Herceg a térbeli társadalomszerveződésen túlmenően kiterjesztette a szellemi térség szférájára is, ami megint csak nem azonos az etnoregionalizmus mai jelentésével.

Herceg János szerint a délvidéki irodalom az egyetemes magyar irodalom körébe tartozik. Számára tehát eldöntött tény annak a kettősségnek az egysége, amit a mai posztkolonialista elméletek a centrum és a periféria, az aktív szubjektum és a passzív „Másik” viszonyában fogalmazznak meg, ahol esetünkben Budapest a centrum és az aktív szubjektum, a Vajdaság pedig a periféria, a passzív befogadó. Kezdetben ugyan ennek az egyetemes magyar irodalomnak az esztétikai mércéit rávetítve a honi termésre, szinte minden produktum izzadtságzagú dilettantizmusnak tűnt előtte, de érezte a Vajdaságban születő irodalomnak a világirodalomhoz kötődését, ugyanakkor a délvidéki irodalmat az éltető szárától elszakító új, interkulturális kontextusba helyező trianoni törés szerinte kijelölte ennek az irodalomnak a sajátos fejlődési útját, amelynek során a környező délszláv irodalmakba is, ha nem is gyökeret, de léggöyökert kell eresztenie. Ebből a szemléletéből ered, hogy a *Kalangyába* és más lapokba, folyóiratokba író Herceg kezdetben a külföldi, „világirodalmi” szerzők munkáit ismertette olvasóközönségével, vagy az úgyszintén kisebbségbe szakadt nemzetrészek irodalmi fejlődésére, az elszakított országrészekben megjelentetett kiadványokra hívta fel a figyelmet, később pedig teljes mellszélességgel a délszláv irodalmak felé fordult, és kritika- és esszéíróként, fordítóként a külön irodalmak egymás felé vezető útjait kutatta, felismervén, hogy tagadhatatlan a különböző népcsoportokkal, a más nemzeti kisebbségekkel közös sors kultúraformáló hatása, amit ma a posztkolonialista irodalomelméletek szószólói is hangoztatnak.

Herceg János a híd-, illetve a közvetítőszerpet nem csupán a centrum és a periféria, vagyis Budapest és a Délvidék, hanem a policentrikus összekapcsolódás igényével vetette fel a Trianon után elszakított államrészek irodalmi között, és ezekkel egyetemben, nagyon korán felismerte a délvidéki irodalom kötődési igényeit a világirodalom (ezzel mindenekelőtt nem az esztétikai igényességet hangsúlyozván, hanem a haladó szociális eszméknek nyitva kaput), legnyomatékosabban pedig a délszláv nemzetek irodalma felé igyekezett kalauzolni a Délvidéken maradt kisszámú – és a délszláv literatúráról szinte semmilyen ismerettel nem rendelkező olvasóközönséget. A szerb és a horvát nyelv által azonban nem csupán az eredeti alkotásokat ismerhette meg, hanem azok közvetítő

nyelvként segítettek a világirodalom alkotásait is a maga és olvasói látókörébe emelni. Ivo Andrić³⁷ hajdani Boszniájában Herceg Tamási Áron Erdélyére ismer.

Miként Herceg a maga szélsőséges, de mindenképpen pozitív tartalmú, ám megvalósításában olykor radikálisan irodalomellenes (értsd: megalkuvásoktól terhelt) regionalizmusprogramja fényében felismerte Andrić Alija Djerzelezenek és Tamási Ábeljének a rokonságát, úgy állította Bori Imre kettőjük mellé Herceg Kekez Tunáját.³⁸ Herceg tisztában volt a centrum és a periféria problematikájával, meggyőződésévé vált, hogy kisebbségi íróvá szegődése lemondást követel, és erőfeszítést, hogy a maga elé kitűzött horizont ne a világirodalomra vetüljön, hanem meg kell elégednie a perspektívát leszűkítő feladatvállalás nyújtotta lehetőséggel. „*De ehhez nemcsak tehetség kell, testvérem, nemcsak önbizalom, művészi formaérzék, hanem elsősorban a szélesebb horizont feláldozása a szűkebbért!*” – panaszozza fel a kényszeres lefojtást, vagy éppen rezignáltan szögezi le, ma már nem tudhatjuk. Azt azonban ugyanebből a vallomásból olvashatjuk ki, hogy Herceg 1938-ban, a kisebbségi író feladatvállalásával egyetemben *nem* a polgárság színeiben kívánt megnyilatkozni, sőt, egyenesen elvetette ennek lehetőségét. Szerinte ugyanis a polgár elutasító magatartása érdeklődési körén kívülre zárja az úgynevezett helyi, vagy mondhatnánk, regionális irodalmat, ugyanis ez az irodalom sem térben, sem időben nem üti meg a polgár „vastag fülét”. Persze, hiszen aki egyszer már a világ pulzusán tartotta ujját, még ha parvenü modorban is, mi érdekességet lelne a szerb, a horvát, a magyar, a német és a zsidó városi homogenitásban, amikor maga is ebben a közegben élt, ha nem autora, akkor auctora volt annak a létélménynek, amit Herceg maga is sváb és francia ősökötől származó, a magyar virtust a Hercog nagyapától, a cirill betűket Karle nagyapjától tanuló gyermek – kiváló irodalmi szaglással – a transzlokalizmuson túlmutató regionalizmus letéteményeseként fogalmazott meg. Tudta, hogy a Szenteleky által meghirdetett couleur locale elv nem hozta meg az áhított homogenitást, a programhoz csatlakozó írók csak idegen neveket hoztak műveikben és szerb dalokat magyarosítottak, ugyanakkor meggyőződése volt, hogy a vajdasági kultúrának nem a világpolgár, hanem a nép az „örzője, valahogy úgy, mint a vajdasági szerb irodalomban. Herceg nem magyar, hanem „batus” származása ellenére olyan vitalitással és vehemenciával vállalta magyarságát és vajdaságiságát, mint ahogy annak idején a vajdasági szerb intelligencia, Vasa Stajić, Jovan Popović, Mladen Leskovac igyekezett bizonyítani, hogy Petőfi és Ady nem csak a magyarok ügye, költészetük az egész Duna mente közös kincse.

A jugoszláviai magyar irodalomnak különösen erős kapcsolata volt a Vajdaságban élő népek irodalmával, ez táplálta azt a szándékot, amely Szenteleky Kornél és Debreczeni József fordításvállalkozásával, a *Bazsalikkommal* kezdődően – és nem teljesen függetlenül a couleur locale elméletétől – a Vajdaság különfejlődésének, endogén lelkiségének és autochton gondolatvilágának tettenérését a népek és kultúrák együttélésének az egyéni és társadalmi reflexekben fellelhető nyomainak és eredményeinek a felkutatásában, a vidék és a központ kultúrájának közelítésében és a szülőföldnek mint irodalmi témának a feldolgozásában kívánta elérni.

Herceg mindvégig kereste a kapcsolatot az egyetemes magyar irodalommal, de határozottan szembe fordult a beolvasztó törekvésekkel, és az önálló szellemi élet meglétét hangoztatta. Igaz, 1941 és 1944 között, amíg ő szerkesztette a *Kalangyát*, ez a külön utas

37 Ivo Andrić novellái. Kalangya. 1938. 8–9. sz. (A Herceg-írások eredeti fellelhetőségét Pastyik László mgr. munkája nyomán közlöm: Herceg János: *Összegyűjtött esszék, tanulmányok I–III.*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1999, 2001, 2003.

38 Bori Imre: *Kekez Tuna*. Híd. 1989. 4. sz.

program a lap súlyos anyagi és színvonalbeli leromlásába torkollott, bár nem is biztos, hogy emiatt kizárólag a regionalizmus pozitív elképzeléseken alapuló programját kell hibáztatnunk, hiszen a folyóirat munkatársainak nagy részét „elsodorta a háború”, újakat az ellehetetlenülő körülmények közepette nem tudott toborozni a főszerkesztő, és a *Kalangya* olvasótábora (vagy inkább vásárló és támogató közönsége) úgy érezte, hogy ismét nyitott előtte a centrum minden kulturális javához vezető út, a lap már nem vállal küldetést, nem kisebbségi szolgálatban áll, hanem csak egy vidéki folyóirat, amit már nem kötelessége támogatni. A meggyőződésből, és ugyanakkor kényszerből vállalt teljes regionalizmus programja 1944 szeptemberéig tudta fenntartani a dilettantizmus melegágyává váló folyóiratot.

Az egyfelől Gerhart Hauptmann, Charles Ferdinand Ramuz és Knut Hamsun, Ivo Andrić, másfelől Móricz Zsigmond, Bródy Sándor, Tamási Áron és Tömörkény István példáján éltetett, Herceg János által levezényelt regionalizmuskoncepció még egyszer eljárt-szotta a maga katalizátorszerepét a délvidéki magyar irodalomban, az ötvenes években, amikor az osztályellentéteket alapul vevő szocializmust fékezte meg és gátolta annak kizárólagos ideológiai-politikai irányelvvé válását a művészetben. Ezt az időszakot követően joggal hangoztathatta magáról a korábban a széles horizontok elől elzárkózó Herceg, hogy vajdasági, és ugyanakkor európai, egy lokálpatrióta világpolgár, aki szemléletével és munkásságával a centrum és a periféria közé vont ritka fonatú, de mégis egybetartó hálót.